

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 122 2001

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-19-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2002

Malin Bergman Andrews, *Emilia Fogelklou, människan och gärningen. En biografi*. Artos. Skellefteå 1999.

Emilia Fogelklou hade ett långt och verksamt liv. Så sent som 1963, då Emilia Fogelklou var åttiofem år gammal, utgav hon en essäsamling *Minnesbilder och ärenden*. Många av essäerna hade visserligen publicerats tidigare men här fanns också nyskrivna som den om George Bataille, då helt okänd i Sverige och motarbetad i sitt hemland. Senare har Bataille fått det erkännande som Fogelklou tidigt gav honom. Han var inte den förste som Fogelklou introducerade i Sverige: Walt Whitman hade inte uppmärksammas förrän Fogelklou behandlade hans författarskap i en uppsats 1901. Likaså var hon tidigt ute med att presentera Henri Bergsons filosofiska idéer. Som Malin Bergman Andrews skriver är det "få som minns att Emilia Fogelklou hörde till pionjörerna". (s. 106) Det är männen, Hans Larsson och Torgny Segerstedt, som främst kommit att förknippas med Bergson i Sverige, inte Emilia Fogelklou.

Underskattningen av Emilia Fogelklous insatser bildar en tråd i Malin Bergman Andrews biografi. Ganska sent i livet erkändes hon som en viktig kulturperson, och hennes biografi över maken, Arnold Norlind, som publicerades 1944, nådde ut till en bredare publik. Hennes essäer och religionsvetenskapliga skrifter fick däremot aldrig något större genomslag i samtiden. Man kan fråga sig varför så blev fallet. Emilia Fogelklou var den första kvinnan som tog en teologie kandidatexamen 1909 men som religionsforskare kom hon att verka utanför de akademiska sammanhangen. När hon 1938, på inrådan av en god vän som var docent i teologi, sökte en professur i religionshistoria blev hon inkompetensförklarad. Denna dom vars rättmätighet kan diskuteras, blev ett hårt slag för Fogelklou. Som Malin Bergman Andrews skriver: "hon erfor det som att hon av alla sakkunniga blivit förklarad underkänd inom själva det område som hon inmutat som sitt". (s. 268) Visserligen tilldelades Fogelklou ett hedersdoktorat vid Uppsala universitet 1941, men detta kunde inte reparera hennes skadade självförtroende. Inkompetensförklaringen fick också ekonomiska konsekvenser: Bergman Andrews pekar på att de närmast följande åren präglades av ekonomiska bekymmer eftersom "engagemangen torkade in till följd av oduglighetsförklaringen". (s. 268) Livet ut bar Fogelklou med sig känslan av att inte duga som religionsforskare.

Emilia Fogelklous erfarenhet av akademisk konkurrens delar hon med andra kvinnor, men, ovan som hon var vid akademiska spelregler, blev nederlaget kanske än mer kännbart för henne. Universitetet var heller inte det enda fält där hon inte kunde göra sig gällande på samma sätt som de mer konventionella männen. Emilia Fogelklou ville gärna sprida sina idéer om nya sätt att under-

visa i kristendoms kunskap och planerade en lärobokserie för läroverket. Hon visade ett utkast för flera personer, bl.a. Nathan Söderblom, men fick föga respons. Som Bergman Andrews skriver: "Man ropade efter nya sätt att undervisa kristendomen på, men när de kom var man ändå inte beredd". (s. 144) Ett parallellt pågående lärobokprojekt av lektorn Henning Wijkmark blev det som kom att realiseras. Malin Bergman Andrews jämför Fogelklou och Wijkmark och pekar på att den senares läroböcker är helt konventionella i sin uppläggning: "Den typ av rikt jämförande material som hon /Fogelklou/ presenterar saknas helt. Budskapet är det traditionella". (s. 145) Bergman Andrews visar hur uppenbart detta blir i Wijkmarks skildring av kvinnans roll i religionshistorien och talar om en "schablonartad kvinnouppfattning" som har föga gemensamt med den bild Fogelklou tecknar av kvinnan i sina verk.

I biografien visas alltså hur Fogelklous insatser ofta ignorerades. Inte minst inom de teologiska kretsarna var hennes tolkning av historien "farligt fri och självständig". (s. 146) Det var i icke-etablerade, nysatsande sammanhang som Fogelklou kunde verka. Som ung i den nya Göteborgs Högre Samskola med för tiden moderna pedagogiska teorier, i Birkagården där arbetarklassen fick del av bildningsarvet och senare vid Social-Politiska institutet i Stockholm. Vid närmare sjuttio års ålder var Fogelklou med om att bygga upp en pionjärverksamhet inom psykisk hälsovård initierad av Kerstin Hesselgren. Som Bergman Andrews framhäver hade Fogelklou ett levande intresse för människor livet igenom och ville verka bland dem, något som ibland kom i konflikt med behovet att också forska och skriva. Åren vid Birkagården beskrivs som några av de ljusaste i Fogelklous yrkesbana. Det praktiska arbetet betydde mycket för Fogelklou som harmades över att den offentliga bilden av henne var "ett slags blåaktig, opraktisk drömmantiker utan kontakt med verkligheten". (s. 144) Kanske bidrog Fogelklous ovilja att engagera sig i någon rörelse till att denna bild kom att dominera. Hon hade tät kontakt med Fogelstadgruppen och blev nära vän med Elin Wägner, men arbetade inte aktivt i kvinnosaksfrågor. Det senare präglade också hennes förhållande till freds-rörelsen.

Emilia Fogelklous rika verksamhet dokumenteras väl i biografien och det är uppenbart att Bergman Andrews har rätt i sin uppfattning att Emilia Fogelklou aldrig fick det erkännande hon förtjänade. Ett problem med biografien är att stoffet är så rikt så att författarens egna analyser inte ges särskilt stort utrymme. Skildringen av äktenskapet mellan Emilia Fogelklou och Arnold tillför inte mycket nytt. Här hade författaren kunnat dra mer nytta av Ingrid Meijling Bäckmans avhandling *Den resfärdiga* (1997) som rymmer ett mycket intressant avsnitt om relationen mellan makarna, där bl.a. dåtidens sams-

och kvinnoroller diskuteras på ett mer ingående sätt än i biografien.

Det framgår i biografien att Malin Bergman Andrews har en hög uppfattning om Emilia Fogelklou. Den är säkert berättigad men ibland tycks det mig som Emilia Fogelklous stämma avsätter sig i texten, som i skildringen av mötet och den begynnande kärleken till Arnold Norlind, vilken ligger nära Emilia Fogelklous egen beskrivning i boken om den äkte mannen. Stundom kunde man således önska en något större distans till biografins objekt. Glimtar finns, som då Bergman Andrews talar om Fogelklous överdrivna nit att inte göra sig "finare än hon var", som resulterade i det motsatta, "ofta ett slags självutplåning". (s. 290) Det hade varit intressant om hon utvecklat analysen av det motsättningsfulla i Fogelklous personlighet; den starka känslan av att ha något viktigt att förmedla, parat med ständigt tvivel på den egna förmågan och önskan om att vara den "allra vanligaste människan".

Malin Bergman Andrews biografi över Emilia Fogelklou är viktig därför att den ger en samlad bild av en betydelsefull författare och tänkare. Som introduktion till Fogelklous tankevärld är den utmärkt och visar inte minst hur aktuell den fortfarande är. Många av dagens unga sökare skulle hos Emilia Fogelklou finna stöd för tanken om allt levandes sammanhang och att varje människa måste söka sig inåt, i lyssnande och kontemplation, för att finna sin väg.

Margaretha Fahlgren

Brigitte Mral, *Talande kvinnor. Kvinnliga retoriker från Aspasia till Ellen Key*. Nya Doxa. Nora 1999.

Brigitte Mral inleder sin bok med att konstatera, att det bland 115 texter i antologin *Världens bästa tal* (Red. Staffan Björck, 1962) bara finns en enda skriven av en kvinna. Varken i retorikundervisning eller i retorikforskning har kvinnor egentligen haft någon plats. I den sistnämnda har de dock börjat synas under de senaste tio åren och då framför allt i amerikansk forskning. Men kvinnor har ändå inte varit frånvarande i retorikens historia, betonar Mral: "Man behöver inte gräva särskilt djupt för att finna många kvinnor som väl hävdade sin plats i talarstolen och bidrog till retorikens utveckling. Några av dessa, både namnkunniga och mindre kända, återfinns i denna bok. Många, det stora flertalet, saknas." Mral fortsätter sedan med att säga att det är uppenbart "att kvinnor har haft, och för den delen fortfarande har, helt andra villkor för sina framträdanden än män." Syftet med boken är därför inte bara att presentera en rad kvinnliga talare utan också att studera "de begränsningar och möjligheter för deras samhällliga agerande som har funnits och hur de har varierat från tid till annan."

I *Talande kvinnor* kombineras alltså ett presenterande projekt med ett mer analytiskt, som ställer frågor om hur de kvinnliga talarna i historien har hanterat de könsbestämda begränsningarna och på vilket sätt de har utnyttjat de möjligheter som dessa trots allt kunde ge. Bokens presenterande projekt knyter framför allt an till det som förr kallades popularisering och numera 'den tredje uppgiften': det gäller här att visa fram en rad kvinnliga talare i historien, i lättillgängliga och välskrivna porträtt som bygger på redan utförd forskning. Det andra, analytiska projektet finns med som en strimma i presentationerna men utvecklas framför allt i bokens inledning och avslutningskapitel: detta projekt har en tydligare karaktär av forskningsbidrag eftersom det bearbetar, syntetiserar och diskuterar de begränsningar och möjligheter som blivit synliga i presentationerna och reflekterar kring metodiska redskap som kan tas i bruk i studier om kvinnligt talande.

Presentationerna följer en kronologisk linje. De inleds med ett kort kapitel som tar upp omdömen om kvinnligt talande och berättelser om kvinnliga talare ur *Odysseen*, *Havamal* och *Bibeln*. Därefter följer presentationer av sexton talande kvinnor. De inleds med en kort diskussion om den grekiska Aspasia från 400-talet f.Kr. som nämns som Sokrates' retoriklärare hos Platon men som inte lämnat några bevarade tal efter sig. Så följer ett kapitel om tre medeltida intellektuella kvinnor: Hildegard av Bingen, Heliga Birgitta, Teresa av Avila, där varje avsnitt också följs av ett kort exempel på deras tale- respektive skrivkonst. Renässansens nya villkor illustreras i två avsnitt om två drottningar, Elisabet I av England och Kristina av Sverige, där bara den sistnämnda får ta till orda i ett textexempel, ett utdrag av en diskussion i riksrådet där Kristina motiverar och förklarar sitt beslut att inte gifta sig. Den franska salongskulturen under 1600-talet och den nya kvinnliga retorik som där uppstod beskrivs i presentationen av Madeleine de Scudéry: bilden kompletteras med ett utdrag ur hennes "Konversation om konversationen" från 1680-talet. Därefter diskuteras, utan textutdrag, de båda 1600-talsengelskorna Bathsua Makin och Mary Astell som tidiga representanter för strävan för utbildning även för kvinnor. Ett kort avsnitt ägnas sedan "Kvinnors sedesamma tystnad i den borgerliga offentligheten" under 1600- och 1700-talen. Så följer ännu en rad presentationer. Den första gäller de fyra 1800-talsamerikanskorna Maria W. Miller Stewart, Sojourner Truth, Angelina Glimké Weld och Elizabeth Cady Stanton: de båda mellersta av dessa följs också av textexempel. Det sista presentationsavsnittet gäller Sverige och de nya arenor för kvinnliga talare som folkrörelserna öppnade här. Här finns ytterligare tre porträtt åtföljda av textutdrag: av journalisten, redaktören och nykterhetstalaren Emilie Rathou, av den socialistiska agitatorn Kata Dalström och av idédebattören och 'sierskan' Ellen Key.